

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ

Махначова Н. М., Семенюк І. Ю., Бондар В. О.

ВСТУП

Незалежна Українська держава не може стояти осторонь трансформацій, які відбуваються в суспільстві на сучасному етапі. Необхідність до кращих змін потребує і пенітенціарна система України. Проблема захисту прав людини в місцях позбавлення волі є одним з найважливіших завдань.

Пріоритетним напрямком реформування пенітенціарної системи має стати докорінна зміна теперішніх соціально-правових відносин на відносини, орієнтовані на виправлення та ресоціалізацію засуджених, створення диференційованих умов їх тримання залежно від ступеня суспільної небезпеки, віддання переваги заходам стимулювання перед заходами заборони та залякування. Важливим кроком у цьому напрямку став початок реформування пенітенціарної системи у цілому, а також ухвалення Верховною Радою низки законопроектів, що докорінно змінили види заохочень і стягнень та порядок застосування їх до засуджених, створили необхідне правове поле для імплементації пробації в Україні.

1. Теоретико-правові засади регулювання та захисту прав засуджених громадян

Належні охорона та захист прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, потребують їх чіткої правової регламентації, що зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу кримінально-виконавчої характеристики законодавства у сфері виконання покарання, включаючи й правові засади з питань процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк в Україні.

В умовах сьогодення проблема забезпечення прав людини, засуджених до позбавлення волі, зокрема є універсальною та багатоаспектною. Ця категорія філософська, моральна, політична та юридично значуща як для окремих держав, так і для світового співтовариства, оскільки в будь-якій демократичній державі права та свободи людини й громадянина, їхні обов'язки становлять найважливіший соціальний та політико-правовий інститут, що об'єктивно стає критерієм досягнень суспільства, показником його зрілості та цивілізованості. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини проголошено головним обов'язком держави.

Охорона та захист прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, потребують чіткої правової регламентації, що зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу чинної системи правового забезпечення прав

засуджених осіб, а також визначення в ній місця адміністративно-правового регулювання прав громадян, засуджених до позбавлення волі. Посилення уваги до питань дотримання та захисту прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, є одним з найактуальніших завдань в адміністративній галузі права, зокрема щодо питання вдосконалення правових засад діяльності функціонування державних органів влади у сфері регулювання правовідносин у цій сфері, де увагу має бути акцентовано на чіткому визначенні їх правового статусу, а саме завдань і функцій діяльності, адміністративних повноважень та юридичної відповідальності.

Процес активного реформування національного законодавства в галузі прав людини та його адаптація до сучасних загальноєвропейських стандартів потребує постійного перегляду, аналізу та класифікації нормативних актів у цій сфері, що й зумовлює актуальність публікації.

Нормативно-правове забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, ґрунтується передусім на конституційних засадах. Конституція України є необхідною правовою основою для подальшого розвитку національного законодавства, зокрема в частині забезпечення прав і свобод засуджених осіб. Ключовою конституційною нормою щодо закріплення прав засуджених в Україні є ст. 63 Основного Закону, яка «відкриває для засуджених достатньо широкі можливості щодо реалізації та захисту своїх прав і свобод, водночас вимагає залучення додаткових сил з боку держави та громадянського суспільства для їх реалізації». Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду¹.

Відповідно до ч. 1 ст. 7 КВК України, держава поважає та охороняє права, свободи й законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення та ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їхню особисту безпеку. Кримінально-виконавчий кодекс України визначає основи правового статусу засуджених, закріплюючи їхні основні права й обов'язки. Аналітики зазначають, що більшість із них співвідносна з положеннями щодо правового статусу засудженого в міжнародних актах, зокрема в частині забезпечення ставлення до засудженого з повагою до його людської гідності; дотримання особистих прав і свобод такої особи; забезпечення умов тримання засуджених прийнятним нормам².

У главах Особливої частини КВК України містяться норми, що детальніше визначають правовий статус засуджених до окремих видів кримінальних покарань. Так, основні права й обов'язки осіб, засуджених до позбавлення волі, закріплено в ст. 107 КВК України. У главі 21 визначено особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими

---

¹ Конституція України: офіц. текст. Київ : КМ, 2013 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

² Про Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

жінками й неповнолітніми. У ст. 151 КВК України законодавець деталізує окремі права засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі, урахувуючи специфіку відбування покарання таких осіб.

Богатирьов І. Г. вважає, що кримінально-виконавчої системи України, яка врегульована чинним законодавством є своєрідним правовим механізмом, який спроможний забезпечити належні умови виконання і відбування покарання³.

Цікавим є визначення, наведене Р. Шишкою та О. Шишкою. Вони пишуть, що механізм правового регулювання – це взята у єдності система правових засобів, способів, форм, за допомогою яких здійснюється результативне врегулювання суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок⁴.

Автори виокремлюють елементи механізму і, що є найбільш важливим, відзначають зв'язок між механізмом правового регулювання і механізмом забезпечення певних прав. Ця обставина є дійсно важливою, оскільки категорії «механізм правового регулювання» і «механізм забезпечення права» не є, на нашу думку, тотожними. Вважаємо, що механізм правового регулювання є більш узагальнюючим поняттям, що охоплює своїм змістом низку правових норм, які визначають правила поведінки, порядок реалізації цих правил, шляхи забезпечення та захисту обов'язків і прав, які випливають із правил поведінки. Підтвердження нашим думкам знаходимо у роботах вищезгаданих авторів – Р. Шишки та О. Шишки. Науковці, зокрема, вказують, що підсистемами такого механізму (механізму правового регулювання) є: механізм реалізації, який включає заходи, спроможні створити умови для реалізації прав і свобод людини.

Правову основу забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, становлять також інші закони України, серед яких слід виокремити: Кримінальний процесуальний кодекс України, до завдань якого належать захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; Кодекс України про адміністративні правопорушення, завданням якого є охорона прав і свобод громадян, зміцнення законності, запобігання правопорушенням тощо, а також Кодекс законів про працю України, Сімейний кодекс України, інші закони України.

Так, одним з основних у сфері забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, є Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», що визначає правові засади організації діяльності ДКВС України, її завдання та повноваження. Визначення основних принципів діяльності ДКВС України цілком відповідають міжнародним стандартам у галузі прав людини, а саме: законність, повага й дотримання прав і свобод

³ Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2017. 236 с.

⁴ Шишка Р., Шишка О. Механізм правового регулювання цивільних правовідносин. Про українське право за ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2013. Число VI-VII. 367 с.

людини та громадянина, гуманізм, відкритість для демократичного громадського контролю⁵.

Для забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» є також важливим. Він визначає загальні засади соціальної адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді позбавлення волі, засади участі в соціальній адаптації цих осіб підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян, фізичних осіб, забезпечує правове регулювання відносин, спрямованих на реалізацію такими особами прав, передбачених Конституцією та законами України.

Для регулювання правовідносин щодо забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, важливе значення мають також програмні документи у сфері захисту прав людини – стратегії, доктрини, концепції та інші документи концептуального спрямування, що визначають загальну спрямованість розвитку національного законодавства в цій сфері, а саме: Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби, у якій було заплановано здійснення організаційних, методичних та інформаційних заходів щодо гуманізації умов тримання засуджених осіб; Національна стратегія у сфері прав людини та затверджений на її основі План дій щодо її реалізації на період до 2020 р., спрямовані на приведення у відповідність міжнародним стандартам умов тримання під вартою та поводження з особами в інших місцях їх примусового тримання за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу.

Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, у якій заплановано приведення умов засуджених осіб у відповідність з вимогами Європейських пенітенціарних правил, створення умов тримання, що не порушують гідність людини, а також недопущення порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁶.

В умовах євроінтеграційного поступу України проблема дотримання прав засуджених є досить актуальною, оскільки перед державою стоїть питання не лише дотримання їх прав, а і приведення їх до стандартів Європейського Союзу.

Проблема виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні завжди вважалась актуальною, а тому її дослідженню в різних аспектах та проявах приділено значну кількість праць видатних українських і

---

⁵ Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>

⁶ Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#Text>

зарубіжних учених, таких як К. Автухов⁷, Є. Бараш⁸, І. Богатирьов⁹, В. Глушков¹⁰, В. Карелін¹¹ та інші. У їх працях розглянуто фундаментальні проблеми кримінально-виконавчої теорії і практики, виконання певних видів покарань, різні аспекти карально-виправного впливу на засуджених тощо.

Поняття «виконання покарання» розкриває походження, призначення, становлення, розвиток кримінально-виконавчої системи і діяльності УВП як її підсистеми, відображає якісно-специфічні особливості, своєрідність процесу закономірної зміни, переходу кримінальної відповідальності в стадію виконання покарання. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк виступає в значенні кінцевої мети, що визначає позицію і дії адміністрації УВП. Видається, що саме виконання покарання є головним загальним поняттям КВП, яке остаточно встановлює і відображає призначення кримінально-виконавчої системи, що дає уявлення про найбільш істотну ланку, яка пов'язує компоненти діяльності УВП.

Як зазначав Я. Конопельський, виконання покарання відображає сутність цієї діяльності, виступає прийомом, способом визначення сукупності специфічних особливостей діяльності з реалізації кари, що дозволяють відрізнити її від інших напрямів діяльності УВП, виступає засобом установа зовнішніх кордонів діяльності адміністрації УВП як системи. За допомогою поняття «виконання покарання» можливо визначити внутрішні відмітні властивості, якості діяльності УВП з реалізації властивих тому чи іншому заходу державного примусу правообмежень¹².

Ми ж поділяємо думку А. Степанюка, що поняття виконання покарання відображає субстанцію, те, що лежить в основі діяльності УВП. Саме тому, зауважує А. Степанюк, реалізація властивих покаранню правообмежень є необхідною сутнісною, а отже, невід'ємною якістю діяльності УВП, а поняття «виконання покарання» (діяльність з виконання покарання) тісно пов'язане з вирішенням завдання формування теоретичної конструкції КВП, з'ясування сутності діяльності УВП і характеристики змісту виконання окремих видів

---

⁷ Автухов К. А. Кримінально-виконавче право: навч. посіб. / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2014. 158 с.

⁸ Барабаш О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки. 2016. № 837, С. 213-217.

⁹ Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2017. 236 с.

¹⁰ Глушков В. О., Козакова І. В. Перспективи запровадження умовно-дострокового звільнення для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, в кримінальному праві України. Держава та регіони. Серія: Право, 2015 р. № 2 (48). С. 35–40.

¹¹ Карелін В. В. Правове регулювання застосування заходів заохочення та заходів стягнень в процесі відбування покарання у виді позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, 2014. 20 с.

¹² Конопельський Я. В. Система установ та органів виконання кримінальних покарань у період 1917–1934 рр. Право і суспільство. 2009. № 5. С. 76–84.

покарань. Крім того, поняття «виконання покарання» дозволяє пізнати сутність діяльності УВП, процесів виконання-відбування покарань¹³.

Цікавими з позиції кримінально-виконавчої науки, зокрема, досліджуваної в цій роботі проблематики, є погляди О. Джужи, який доводив, що наука КВП вивчає, передусім, боротьбу зі злочинністю шляхом виконання покарань, а також соціально-економічні закономірності, які зумовлюють місце й роль цієї діяльності в державі, її принципи та інші положення. Наведений науковий підхід О. Джужи дає підстави розглядати кримінально-виконавчу систему не лише як засіб забезпечення виконання кримінальних покарань, а і як засіб запобігання злочинності. І це дуже важливо в контексті реформування кримінально-виконавчої системи з подальшою її трансформацією в пенітенціарну¹⁴.

У науковій літературі, зокрема в дослідженні В. Павлова, зазначається, що загальновизнаним показником виправлення є усвідомлення засудженою особою своєї вини, щире каяття у скоєному, намагання порвати зі злочинним минулим, скупити свою провину. Водночас неправильно ототожнювати каяття і словесне визнання засудженим справедливості вироку та призначеного покарання. Визнання вини та каяття можна враховувати як ознаки виправлення лише в разі, коли самозасудження є адекватними позитивному сприйняттю акту правосуддя¹⁵.

Вітчизняний учений М. Пузирьов запропонував запровадження до наукового обігу поняття «карально-виправний процес», що реалізовується на виконання мети покарання в аспекті діяльності органів і УВП, а використання поняття «карально-виховний процес» можливе лише в контексті аналізу діяльності радянської виправно-трудової системи¹⁶.

Як зазначив М. Яцишин, термін «відбування покарання» звернений саме до засуджених, які повинні на підставі вироку суду, відповідно до приписів, установлених кримінально-виконавчим законодавством, виконувати покладені на них обов'язки й утримуватися від діянь, заборонених нормами права, включаючи злочинні. Виконання покарання стосується, передусім, відповідних органів, які у своїй діяльності зобов'язані реалізувати весь комплекс правообмежень, передбачених конкретним видом покарання,

---

¹³ Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2002. 393 с.

¹⁴ Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини: навч. посіб. / О. М. Джужа та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 448 с.

¹⁵ Павлов В. Г. Кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом державної пенітенціарної служби України виконання покарань у виді позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2015. 255 с. URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/diss_Pavlova.pdf.

¹⁶ Пузирьов М. С. Поняття індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2010. № 2. С. 169–174. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Ur-2-2010/169-174.pdf>.

забезпечити здійснення наданих засудженим прав, виконання покладених на них обов'язків протягом усього строку покарання, встановленого вироком суду¹⁷.

Здійснений аналіз теоретичних та правових засад регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, дав змогу дійти таких висновків. За роки незалежності в Україні було розроблено та прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, ефективну реалізацію державної політики у сфері охорони та захисту прав засуджених в Україні. Однак в умовах активного реформування національного законодавства в цій сфері та його адаптації до загальноєвропейських стандартів широким є комплекс питань, які потребують ґрунтовного вдосконалення на законодавчому рівні. Це стосується зокрема розроблення та нормативного закріплення форм і методів адміністративно-правового забезпечення прав засуджених до позбавлення волі, визначення нових організаційних засобів адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, взаємодії між суб'єктами забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, встановлення правових гарантій законності, закріплення нових критеріїв оцінювання ефективності забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, дисципліни та внутрішнього порядку в органах та установах виконання покарань.

2. Досвід зарубіжних країн щодо вдосконалення забезпечення дотримання прав засуджених та впровадження його в Україні

Головне завдання пенітенціарної реформи полягає у забезпеченні гармонізації суспільних відносин, оновленні національного законодавства умов функціонування відповідно до Європейських і світових стандартів.

Україна послідовно та цілеспрямовано виконує свої зобов'язання у сфері реформування пенітенціарної системи з метою максимального наближення умов тримання засуджених до міжнародних стандартів і правил поведіння із засудженими. Останніми роками, у зв'язку зі значним зростанням рівня злочинності, у зарубіжних країнах світу все більше уваги привертають проблеми покарання у виді позбавлення волі.

Перед законодавством постає важливе і водночас складне завдання – удосконалення чинного законодавства для забезпечення ефективної діяльності органів і УВП й приведення умов тримання засуджених у відповідність із міжнародними стандартами та правилами.

Цікавою є практика дотримання прав засуджених у Норвегії, Швеції, Польщі, Швейцарії, Франції, Німеччині, Канаді та Ірландії. У Норвегії

---

¹⁷ Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань: навч. посіб. /В. В. Василевич, А. В. Савченко, З. В. Журавська, М. М. Яцишин та ін.; за заг.ред. О. Г. Колба, О. М. Литвинова. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2015. 146 с.

нараховується близько 50 тюрем. У найменшій відбуває покарання 16 осіб, у найбільшій, що розташована у столиці Норвегії – Осло, утримується близько 400 осіб.

Пенітенціарна політика Норвегії спрямована на те, щоб установа виконання покарань не була схожа на установу де тільки відбувають покарання. У 2010 р. у Норвегії розпочала свою діяльність закрита чоловіча тюрма Halden Fengsel на 200 місць, яку іноземні фахівці, зокрема, американські, порівнюють із п'ятизірковим готелем. Ця установа, за версією журналу Forbes, у 2011 році визнана однією з кращих у світі.

Її огорожа побудована таким чином, що за деревами з вікон камер її не було видно. В'язниця розташована на 30 га в сосновому лісі і розрахована на одноразове перебування 252 ув'язнених, стандартна камера – це кімната площею 12 м², обладнана сучасними меблями, телевізором і душовою кімнатою. Приміщення установи прикрашені творами мистецтва, на придбання яких було витрачено майже 1 млн доларів. На території в'язниці розташований культурний центр для можливості розвитку ув'язнених, а саме: зимовий сад, бібліотека, кімната для творчості, окремі будиночки для тривалих побачень із родичами, студія звукозапису, спортивний центр з досить великим залом для занять, виробничі майстерні та медичний центр.

Після проведення реформи покарання засуджені обмежені лише в праві на свободу. Усіма іншими правами засуджені користуються в повному обсязі, в тому числі і виборчими. Варто зауважити, що режим в'язниці в Хальдене передбачає вільне переміщення ув'язнених.

Особлива увага приділяється взаємовідносинам ув'язнених та персоналу установи, а саме – з одним ув'язненим завжди працює як мінімум один «куратор». Наприклад, у Бредтвейстській тюрмі для жінок, де утримуються 64 засуджених, працює 84 співробітники виправної служби. Ефективність такого підходу забезпечується завдяки чисельності працівників установи. Що стосується харчування в'язнів, то тут воно здійснюється за принципом «шведського столу».

В загальному кримінальний кодекс Норвегії передбачає термін покарання максимально на 21 рік, але для більш небезпечних злочинців передбачене «необмежене утримання». Проте, коли спливає 10 років відбування такого покарання, ув'язнений проходить комплексне медичне та соціальне обстеження для того щоб визначити наскільки він є ще небезпечним. Якщо ступінь небезпечності особи не зменшився, то така комісія призначається для засудженого щороку.

Норвезькі установи виконання покарань доволі переймаються за свою репутацію, тому для того аби уникнути погіршення умов через перенаселення, створюється черга із засуджених, аби відбутися покарання у цих установах. До прикладу, у 2007 році черга сягала 2 800 осіб. При цьому, щороку 8-10 осіб навмисно уникають відбування покарання.

Досить поширеною для пенітенціарної системи Норвегії є практика надання відпусток ув'язненим. Умовою їх отримання є перебування у в'язниці протягом

4 місяців і відбуття 1/3 покарання. Засуджені мають право на щотижневе побачення протягом однієї години. За побачення не платять ні засуджені, ні родичі. Але перебування в установі в цій країні не виключає лікування від алкоголізму та наркоманії, суспільно корисної праці, навчання, участі у тренінгах та різноманітних програмах, що проводяться з метою підготовки до звільнення та швидкої соціальної адаптації. Варто додати, що незалежно від працевзятості усі засуджені щодня отримують близько 60 крон.

Рівень рецидивної злочинності в Норвегії один із найнижчих в світі. Так, після застосування всіх соціальних та поліцейських заходів продовжують красти 33% засуджених, 36% осіб, хворих на наркотичну залежність, повертаються до збуту наркотичних речовин, 18% гвалтівників продовжують свою злочинну діяльність, 12% грабіжників – до грабежів та 3% потрапляють у дорожньо-транспортні пригоди.

Дуже цікавий підхід до розподілу засуджених застосовується в установах виконання покарань Швеції. Існує спеціальна комісія, в єдиному на всю країну центрі розподілу засуджених, яка функціонує при одній із великих установ, задля обрання поміщення засуджених у тюрму з відповідним рівнем безпеки або у відповідне відділення в'язниці. З засудженими проводиться співбесіда, вони проходять спеціальне тестування за тестом HSG – 20, а потім визначається вид установи в якій вони відбуватимуть покарання. У процесі розподілу одразу визначається строк, після відбуття якого засудженому можуть змінити умови тримання шляхом переводу в установу більш відкритого типу.

Засуджений, який відбуває покарання в шведській в'язниці, має дуже комфортабельні умови порівняно з тими, хто відбуває покарання в кримінально-виконавчих установах України. Наприклад, у Швеції для кожного передбачена окрема мебльована кімната з туалетом та умивальником. Лише у разі розміщення ув'язнених у тюрмах старого зразку можуть траплятися випадки розміщення по двоє. Щодо побачень, то єдиними підставами відмови адміністрації є загроза стану безпеки чи можливість завдання шкоди родичам засудженого. Також вони мають широкий спектр варіантів проведення свого дозвілля, їм надається можливість грати в більярд, карти, проводити час у бібліотеці або перед телевізором, у коридорі є телефон, що не обмежує їх у можливості здійснення телефонних дзвінків, але попередньо адміністрація в'язниці перевіряє список осіб, з якими засуджений бажає зв'язатися. Так само, як і в Норвегії, в тюрмах Швеції надається право отримання відпусток із метою полегшення повернення їх у суспільство.

Головне в розвитку пенітенціарної системи Швеції – щоб в центрі уваги знаходилися не просто безпека засуджених, а, насамперед, їх потреби, оскільки, з одного боку, тюрма має забезпечити виконання рішення суду, які визначають строки перебування за ґратами, з іншого – через деякий час засуджені знову опиняться на волі. Характерною особливістю в'язниць Швеції є відсутність воєнізованих формувань для заспокоєння засуджених, а

співробітники установ виконання покарань є звичайними цивільними працівниками.

У в'язницях Швеції для засуджених які порушують дисципліну не передбачені штрафні приміщення, а застосовуються лише два види стягнень: незарахування певного періоду відбування покарання у в'язниці (зазвичай до 10 діб) у загальний строк покарання або попередження. Навіть за втечу передбачено лише дисциплінарну відповідальність, оскільки вважається, що людина має природний потяг до свободи, за який недоцільно суворо карати.

Що стосується законодавства Швеції, яке регулює систему виконання покарань, то у них відсутній національний кримінально-виконавчий кодекс. Усі пов'язані з цим питання регулюються міжнародними актами та двома останніми главами кримінального кодексу, які присвячені процесуальним та кримінально-виконавчим питанням. До міжнародних актів можна віднести, наприклад, Європейські тюремні правила, прийняті у 1987 році, які набули широкого міжнародного визнання як фактичний кодекс практичної діяльності з управління пенітенціарними установами. Вони зумовлюють прогресивне та ефективне функціонування сучасних пенітенціарних систем.

Проаналізувавши досвід Норвегії та Швеції щодо діяльності у сфері створення умов утримання засуджених варто звернути увагу на їхні умови виконання покарань, які проявляються в: проведенні педагогічної і психологічної роботи із засудженими, використанні ефективних методів і заходів впливу на них, дотриманні санітарно-гігієнічних стандартів, організації активного дозвілля, що найбільш сприятиме їх швидкому виправленню та ресоціалізації.

Нещодавно заступниця Міністра юстиції Олена Висоцька з робочим візитом відвідала Польщу з метою обміну досвідом та ознайомлення з функціонуванням пенітенціарних установ цієї країни. Сторони обмінялись досвідом щодо особливостей функціонування пенітенціарних систем обох країн, включаючи роботу ув'язнених та застосування альтернативних позбавленню волі видів покарання, а також ефективності соціальної реабілітації засуджених.

У Польщі на сьогодні функціонує найсучасніша в Європі система електронного спостереження, яка заощаджує кошти платників податків та забезпечує безпеку засуджених. Більше семи тисяч засуджених перебувають поза межами в'язниць на електронному моніторингу – це майже 10% від усіх засуджених, і це найвищий відсоток у світі. Застосування електронного моніторингу у 5 разів дешевше ніж ув'язнення.

У слідчому ізоляторі, що знаходиться у місті Радом є загальне лікарняне відділення та відділення, які лікують засуджених з алкогольною залежністю та іншими розладами поведінки. Загалом в Польщі близько десяти тисяч засуджених за рік проходять лікування.

У польській пенітенціарній системі функціонує 4 лікарні для засуджених з алкогольною залежністю, 17 відділень для засуджених з наркотичною залежністю, 23 відділення для засуджених з психічними розладами. В

установах виконання покарань Польщі всі камери обладнані відеоспостереженням, яке слідує за засудженими в усіх кутках камери, включаючи санітарну зону за винятком інтимних зон засудженого, які закриті чорним квадратом за допомогою програмного забезпечення.

Важливим у сенсі удосконалення правових засад процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні є, на нашу думку, і суспільно-правова практика з цих питань, що склалась у Польщі. Тривалість побачення становить шістдесят хвилин, відмінність у частоті надання побачень залежить від типу установи: у найвищому рівні безпеки дозволено два візити на місяць, у середньому – три, а в низькому – візити здійснюються без обмежень. Але обов'язковою вимогою є те, що усі візити відбуваються під наглядом. Водночас у Польщі існує також практика надання сімейних побачень без нагляду.

На нашу думку, цікавою для перейняття досвіду є система виконання покарання Швейцарії. Зокрема, у цій країні існує 114 установ, на які покладено функцію кримінальних покарань та заходів правового характеру. У Швейцарії функціонує два типи установ виконання покарань: закриті та відкриті. У закритих засуджені розміщуються або в закритих в'язницях або ж закритому секторі відкритої, але за умови, коли існує ризик вчинення ними втечі або повторного правопорушення. До відкритих в'язниць особа направляється, якщо немає підстав для побоювань, що правопорушник вчинить втечу або новий злочин. Переведення засудженого до виправних установ іншого типу установи можливо лише у виняткових випадках, якщо інша в'язниця має можливості для максимального задоволення освітніх і професійних потреб засудженого; якщо засуджений має родинні та соціальні зв'язки не за місцем засудження, а в іншій установі. У таких випадках з бюджету за місцем засудження особи здійснюється повна оплата вартості його утримання в місцях позбавлення волі.

Також чимало позитивних аспектів щодо процесу забезпечення виконання покарання є у Франції. Відбування покарання в установах Франції здійснюється за Оборнською системою із застосуванням прогресивних умов відбування, тобто від більш суворих до менш суворих. Зокрема, після прибуття до в'язниці засуджені повинні відбутися визначений строк в одиночному ув'язненні, як правило, не більше ніж 45 днів. Після цього до них застосовується прогресивна система відбування покарання, що складається з таких етапів: одиночне ув'язнення, що поширюється на всіх засуджених; виправні засуджені – ночують в одиночних камерах, а вдень групами працюють у майстернях; напіввільний режим з правом засудженого працювати за межами тюрми та відвідувати родичів; умовне звільнення.

На відміну від кримінально-виконавчої системи України, пенітенціарній системі Німеччини віднедавна властивий такий інститут зарубіжного пенітенціарного права, як «приватна тюрма». Зокрема, у 2005 р. компанія «Serco Group» виграла тендер й уклала п'ятирічний контракт з Міністерством юстиції Гессену (одна із земель Німеччини) на предмет здійснення

управління Гессенською тюремною службою. Це був перший у Німеччині контракт у сфері приватизації тюрем. Компанія «Seco Group» відповідала за забезпечення медичної, психологічної й освітньої сфер діяльності, а також за технічне обслуговування будівель тюрми з кількістю 502 засуджених чоловіків.

Водночас у Канаді функціонує три типи приватних установ виконання покарань. Найбільш поширеним типом є установи, які перебувають у власності та керуванні відповідної приватної організації. За такої системи функціонування виправних установ уряд сплачує приватній організації за її послуги, як правило, за кожен день утримання засудженого. Другим типом приватних виправних установ є установи, що перебувають у власності уряду, проте управляються приватною організацією на підставі укладеного контракту. За цієї системи оплата також здійснюється щоденно за кожного засудженого. Контракти, укладені в межах цього типу, також передбачають систему фінансових наступних гарантій: якщо кількість засуджених зменшується нижче встановленого рівня, приватній установі гарантується виплата визначеної грошової суми. Третім типом приватних установ є установи, побудовані приватними організаціями, управління якими здійснює уряд. У цьому випадку приватна організація здійснює будівництво установи та фінансує її, а потім має можливість здати установу в оренду уряду на певну кількість років.

Важливим є позитивний зарубіжний досвід з досліджуваної проблематики й інших країн. Так, досліджуючи зарубіжний досвід виконання покарань в Ірландії, фахівці зазначають, що Ірландську прогресивну систему можна було б застосувати в українських виправних колоніях. Зокрема, марочну систему, яка полягає в тому, що засуджений носить на правому і лівому рукаві верхнього одягу реєстраційну та контрольну марки (нашивки). На реєстраційну марку наноситься вид покарання у виді літери, номер засудженого і строк покарання. Ця марка слугує знаком відмінної, доброї або опосередкованої поведінки. Щомісяця на ній зображується кількість балів, яку засуджений отримав протягом місяця.

Наразі Україна продовжує свій шлях реформування пенітенціарної системи. Європейські країни вже декілька років тому пройшли його. Тож, вони мають досвід який можуть поділитись із нами, а «нам» є у кого перейняти досвід. Розширення переліку прав і свобод ув'язнених сприятиме їх виправленню та кращій соціальній адаптації, а також покращить умови їх утримання та правове становище.

Таким чином, проведений аналіз щодо процесу забезпечення дотримання прав засуджених за кордоном свідчить про те що чинне кримінально-виконавче законодавство України є потребує видозмін за кращими світовими країнами-практиками.

ВИСНОВКИ

Сфера застосування кримінальних покарань завжди була і залишається однією з найбільш вразливих у житті суспільства та державної політики. І це не дивно, оскільки основним змістом покарання є застосування примусу і правообмежень до особи. Саме у цій діяльності ризик зловживань щодо особи, яка зазнала правообмежень, а отже позбавилася певної міри захисту, є дуже високим. На це завжди звертають увагу представники державних і громадських організацій як в Україні, так і з числа міжнародних недержавних інституцій.

Досліджено, що від початку незалежності України було розроблено та прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, ефективну реалізацію державної політики у сфері охорони та захисту прав засуджених в Україні. Однак в умовах активного реформування національного законодавства в цій сфері та його адаптації до загальноєвропейських стандартів широким є комплекс питань, які потребують ґрунтовного вдосконалення на законодавчому рівні. Це стосується розроблення та нормативного закріплення форм і методів адміністративно-правового забезпечення прав засуджених до позбавлення волі, визначення нових організаційних засобів адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, взаємодії між суб'єктами забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, встановлення правових гарантій законності, закріплення нових критеріїв оцінювання ефективності забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, дисципліни та внутрішнього порядку в органах та установах виконання покарань.

Проаналізовано досвід таких зарубіжних країн як Норвегії, Швеції, Польщі, Швейцарії, Франції, Німеччині, Канаді та Ірландії. Маємо надію, що найближчим часом позитивна практика названих країн якнайкраще вплине на дотримання прав засуджених осіб в українських установах виконання покарань.

АНОТАЦІЯ

Права та свободи особи є невід'ємними складовими гідного та справедливого суспільства. Пенітенціарна система відіграє важливу роль у реалізації цих прав та свобод для осіб, які перебувають у в'язниці чи інших закладах покарання. Проте, у багатьох країнах існують проблеми з дотриманням прав людини в пенітенціарних установах. Це можуть бути порушення прав на життя, безпеку, гідне поводження, медичну допомогу, релігійну свободу, доступ до освіти та праці, а також відсутність механізмів звернення та розгляду скарг.

Актуальність цієї теми полягає в необхідності забезпечення високого рівня захисту прав і свобод осіб, які перебувають у пенітенціарних установах. Це вимагає ефективних механізмів контролю, незалежної наглядової

діяльності, професійного навчання працівників системи, а також системних змін у підходах до виконання покарання та реабілітації засуджених.

Гарантування прав і свобод людини в пенітенціарній системі має суттєве значення для будівництва справедливого суспільства, зменшення рецидиву та соціальної реінтеграції засуджених осіб. Отже, дослідження та розвиток практичних рішень у цій області є надзвичайно актуальними.

Література:

1. Конституція України: офіц. текст. Київ : КМ, 2013 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Про Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

3. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2017. 236 с.

4. Шишка Р., Шишка О. Механізм правового регулювання цивільних правовідносин. Про українське право за ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2013. Число VI-VII. 367 с.

5. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>

6. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#Text>

7. Автухов К. А. Кримінально-виконавче право: навч. посіб. / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2014. 158 с.

8. Барабаш О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки. 2016. № 837, С. 213-217.

9. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2017. 236 с.

10. Глушков В. О., Козакова І. В. Перспективи запровадження умовно-дострокового звільнення для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, в кримінальному праві України. Держава та регіони. Серія: Право, 2015 р. № 2 (48). С. 35–40.

11. Карелін В. В. Правове регулювання застосування заходів заохочення та заходів стягнень в процесі відбування покарання у виді позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, 2014. 20 с.

12. Конопельський Я. В. Система установ та органів виконання кримінальних покарань у період 1917–1934 рр. Право і суспільство. 2009. № 5. С. 76–84.

13. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2002. 393 с.

14. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини: навч. посіб. / О. М. Джужа та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 448 с.

15. Павлов В. Г. Кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом державної пенітенціарної служби України виконання покарань у виді позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2015. 255 с. URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/diss_Pavlova.pdf.

16. Пузирьов М. С. Поняття індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2010. № 2. С. 169–174. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Ur-2-2010/169-174.pdf>

17. Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань: навч. посіб. / В. В. Василевич, А. В. Савченко, З. В. Журавська, М. М. Яцишин та ін.; за заг.ред. О. Г. Колба, О. М. Литвинова. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2015. 146 с.

Information about the authors:

Makhnachova Natalia Mykhailivna,

Candidate of Economic Sciences,

Head of the Department of Management and Administration

Vinnitsia Institute of Trade and Economics
of the State University of Trade and Economics

87, Soborna str., Vinnitsia, 21050, Ukraine

Semeniuk Iryna Yurievna,

Candidate of Economic Sciences,

Associate Professor at the Department of Management and Administration

Vinnitsia Institute of Trade and Economics
of the State University of Trade and Economics

87, Soborna str., Vinnitsia, 21050, Ukraine

Bondar Vita Oleksandrivna,

Assistant at the Department of Management and Administration

Vinnitsia Institute of Trade and Economics
of the State University of Trade and Economics

87, Soborna str., Vinnitsia, 21050, Ukraine